

LexicoNordica

Forfatter:	Håvard Hjulstad [Ordboksterminologi]	
Anmeldt værk:	Henning Bergenholtz, Ilse Cantell, Ruth Vatvedt Fjeld, Dag Gundersen, Jón Hilmar Jónsson og Bo Svensén. 1997. <i>Nordisk leksikografisk ordbok</i> . Oslo: Universitetsforlaget.	
Kilde:	LexicoNordica 6, 1999, s. 151-158	
URL:	http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/lexn/issue/archive	

© LexicoNordica og forfatterne

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre LexicoNordica (1-16) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Håvard Hjulstad

Ordboksterminologi

Henning Bergenholtz, Ilse Cantell, Ruth Vatvedt Fjeld, Dag Gundersen, Jón Hilmar Jónsson, Bo Svensén: *Nordisk leksikografisk ordbok*. Oslo, Universitetsforlaget, 1997. Skrifter utgitt av Nordisk forening for leksikografi; Skrift nr. 4.

Det eksisterer ulike skoler med ulike oppfatninger om hvordan "fagordbøker" skal se ut. Tegnet i svart/hvitt er ytterpunktene disse: (1) "Terminologen" tar for seg et begrenset fagområde og analyserer emnet for å isolere **begreper** og **begrepssystemer**, for deretter å utarbeide definisjoner og til sist fastsette hvilke termer som hører til hvert definert begrep. (2) "Fagleksikografen" gjennomgår litteraturen for et fagområde og ekserperer *fagord*, som deretter blir forklart ut fra deres bruk i litteraturen. De beste fagordbøker kjenner og bruker begge disse metodene.

Nordisk leksikografisk ordbok (NLO) er et typisk blandingsprodukt. NLO er **nesten** et svært godt blandingsprodukt.

Det er naturlig for denne anmelderen å se på NLO først og fremst gjennom en terminologs briller. Jeg er mangeårig medlem av, og nå formann for, den tekniske komiteen i Den internasjonale standardiseringsorganisasjon (ISO/TC 37) som standardiserer metoder for terminologi til bruk i internasjonal og nasjonal standardisering og annet terminologiarbeid. Det innebærer ikke at jeg mener at det bare er slike briller som gjør ordbøker bra.

Jeg bruker uttrykket "terminolog" om en som sogner til den første skolen ovenfor, og "leksikograf" om en som sogner til den andre.

Oppbyggingen av boka

Vanlige ordboksbrukere leser ikke innledningen til ordbøker. Dette er en av mytene i ordboksfaget. Likevel skrives det lange innledninger til de fleste ordbøker. I NLO har en kommet helt til side 61 før "selve ordboka" begynner med oppslaget **abstrakt betydning**. Det vil være dumt om brukerne oppfatter de første 60 sidene som unyttige.

Etter forordet kommer det en omfattende **faglig innledning**. Det er en oversikt over hele leksikografien på 35 sider. Hele veien er fagtermene angitt i feit skrift, og leseren kan slå opp i den alfabetiske ordboksdelen for å få ytterligere forklaring.

En **systematisk klassifisering** over fire sider angir de 133 delemnene som er dekt. De femsifrede (unødvendig lange) klassifikasjonskodene er påført hver ordartikkel i den alfabetiske ordboksdelen. Det fins ikke noe systematisk register. Det forbauser meg at det ser ut til å ha vært mulig å gi hvert oppslag én og bare én klassifikasjonskode. Min erfaring fra systematisk terminologiarbeid tilsier at svært mange begreper må "dobbelklassifiseres". Det har det ikke vært behov for i NLO.

Bortgjemt mellom klassifikasjonen og den alfabetiske ordboka er det tatt inn en **brukerveiledning**. For blant annet å forstå bruken av alle pilene ($\square \times \emptyset$) må brukerne rådføre seg med brukerveiledningen. De fleste vil nok aldri i det hele tatt finne den.

Fra side 61 til side 267 er omtrent 1000 "faguttrykk fra leksikografi og nærliggende emner i språkvitenskapen" presentert og forklart i alfabetisk rekkefølge. Alle oppslagsord og forklarende tekster er på norsk bokmål. Det er dessuten med termer på dansk, finsk, islandsk, nynorsk, svensk, engelsk, fransk og tysk.

Sist i boka er det **alfabetiske registre** på alle språk (bortsett fra bokmål). En har valgt å bruke ord-for-ord-metoden i alfabetiseringen, noe som er vanligere i fagordbøker enn i allmennordbøker (og som for øvrig ikke er helt dekkende forklart i ordboka).

Ordartiklene

Det skal være 720 definerte begrep i hoveddelen av ordboka. Det blir 3,5 begrep per side. Det er mye tekst for hvert begrep.

Hvert oppslag består av inntil ni elementer. De fleste elementene er til stede i hvert enkelt oppslag. Det er: 1: term på bokmål, oppslagsord; 2: definisjon; 3: kommentar; 4: synonymer på bokmål; 5: krysshenvisninger; 6: henvisning til den faglige innledningen; 7: klassifikasjonskode; 8: termer og synonymer på dansk, finsk, islandsk, nynorsk, svensk, engelsk, fransk, tysk; 9: litteraturhenvisninger.

Det er interessant å observere at en har valgt å gi termer på bokmål (bokas hovedspråk) først, mens synonymer på bokmål kommer først som det fjerde elementet. På de andre språkene er derimot hovedtermer og synonymer ført opp sammen. En terminolog ville ført opp

synonymene på bokmål umiddelbart etter termene, for på den måten å markere at de begge mer eller mindre likeverdig står for samme begrep.

Definisjonene er stort sett enkle og konsise. Selvsagt fins det en og annen definisjon som det går an å reagere på. Jeg nevner noen få nedenfor. Terminologen og standardisereren i meg gleder seg over at prinsippene for terminologiske definisjoner som beskrevet i dokumenter fra ISO/TC 37, stort sett er fulgt, selv om jeg ikke har funnet referanser til noen av disse sentrale dokumentene.

Det er et viktig prinsipp i terminologisk definisjonsskriving at begrepsstrukturen skal gjenspeiles i definisjonen. Det skjer ved at termen for "nærmeste overbegrep" innleder definisjonen. Som regel vil det være en term som er definert på annet sted i samme ordbok. Det hadde vært enklere for ordboksbrukeren dersom andre definerte termer hadde vært markert i definisjonen, for eksempel med en utheving eller med et eget symbol.

Etter definisjonen følger en kommentar. Mens definisjonen kan være på 1–3 linjer, er gjerne kommentaren på 15–20 linjer. Kommentarene gir mye nyttig informasjon. Det er alltid en vanskelig avveining hvor mye en skal ta med av faktaopplysninger i en ordbok. Jeg syns at NLO går noe for langt; men jeg syns også at mange andre ordbøker ikke tar med nok.

De elementene som er nummerert som 4–7 ovenfor, har funnet sin litt underlige plass midt inni ordartikkelen.

Synonym på bokmål er kalt "synonym el. nærsynonym" i brukerveiledningen. Der er ingen indikasjon for når det er "synonym" og når det er "nærsynonym", så brukerne vil trolig anta at de alle er synonymer. Særlig de brukerne som finner fram til disse synonymene.

Krysshenvisninger er av to slag: "henvisning til antonym" og "henvisning til beslektede termer". Enkelte av de "beslektede termene" står for overbegrep, andre står for sideordnede begrep. Den som ønsker å få rede på begrepsstrukturer på grunnlag av henvisningene, får ikke mye hjelp.

Så står det en linje med tekst som for eksempel "§ 26; **klasse 31810**". Det betyr at termen kan ventes gjenfunnet i § 26 i den faglige innledningen; og termen hører til i klasse 31810 i klassifikasjonsskjemaet på side 49. Det er sjelden henvist til flere steder i innledningen, og jeg har ikke funnet henvisning til flere enn én klassifikasjonskode i noen ordartikkel. Enkelte termer er faktisk nevnt flere ganger i innledningen, og det er litt uklart hvorfor det i ordartikkelen ikke er vist til alle stedene, spesielt siden det ikke ville tatt noe ekstra plass.

Ovenfor har jeg kalt det neste elementet "termer og synonymer på dansk, finsk, ...". I brukerveiledningen er det kalt "ekvivalenter". I disse betegnelsene ligger det mye terminologisk vs. leksikografisk tradisjon som det sikkert kunne skrives mye om. NLO er faktisk ikke utarbeidet med norsk (bokmål) som "utgangsspråk" og de andre språkene som "målspråk". Måten termene er presentert på, gir inntrykk av at de norske termene har en annen "status" enn de andre.

Og nettopp når en benytter et ord som "ekvivalent", er det grunn til å undre seg over at det nesten ikke har vært behov for å benytte seg av "ekvivalensmerknader". Det har svært sjelden vært behov for å fortelle at det ikke alltid er absolutt sammenfall mellom begrepsinnholdet for termer og synonymer på ulike språk.

Sist i nesten hver eneste ordartikkel er det en omfattende litteraturliste. Det kan være nyttig for både erfarne og uerfarne leksikografer. Personlig ville jeg ha foretrukket en mer omfattende litteraturliste ett sted i boka, for eksempel ved å utvide den korte litteraturlista sist i den faglige innledningen. Nøyaktig sidereferanse til det stedet der det står om et visst begrep, tror jeg ikke er så viktig.

Innledningen

Den faglige innledningen, "Leksikografien og tilgrensende disipliner", er en nyttig oversiktsartikkel. Den gir først og fremst et systematisk ordnet innblikk i den leksikografiske terminologien, noe en aldri kan få i en alfabetisk ordnet ordbok. Andre fagordbøker gjør dette ved å ta med et systematisk register eller gjennom begrepsdiagrammer. Selv om NLO har valgt en plasskrevende måte å gjøre det på, må den sies å være brukervennlig.

Selvsagt fins det småting å henge seg opp i.

Under drøftingen av "Ordboken som kommersiell foreteelse" (§ 3) står det en del om **ordbokskriminalitet**. Drøftingen er dessverre svært løs, og den gir ikke videre innsikt i de vanskelige opphavsrettslige spørsmål i forbindelse med ordbøker. Det slås bare fast at "de leksikografiske produktene befinner seg ofte opphavsrettslig i en gråsonen".

Terminologer "har godt av" å lese NLO. Det er nyttig blant annet for å plassere sitt fag inn i en leksikografisk sammenheng. Drøftingen av ordbokstypologi (§ 9–12) er interessant i så måte. Terminologen vil sikkert reagere på omtalen av **tospråklige** og **flerspråklige ordbøker**. Det påstås at "flerspråklige ordbøker får en omfangsrik og komplisert mikrostruktur". Svært mange terminologiske ordbøker er nettopp

flerspråklige, og de har oftest en svært enkel mikrostruktur. Det beror på terminologens utgangspunkt i et begrepssystem.

Også beskrivelsen av "Informasjon om betydningen" (§ 15) og "Syntagmatisk og paradigmatiske informasjon" (§ 16) ville tatt seg litt annerledes ut sett fra en terminologisk synsvinkel. Beskrivelsen av fagordbøker i § 15 ser helt enkelt bort fra terminologisk teori. I § 16 kunne noen ord om begrepsrelasjoner forenklet beskrivelsen.

Før jeg kom til § 19 (om "Ordbokens deler"), trodde jeg at *tittel* og *innholdsfortegnelse* og *forord* hadde med bøker å gjøre, ikke ordbøker spesielt. Det er i det hele tatt lite i det kapitlet som har med ordbøker å gjøre. Verre er det kanskje at det ikke er problematisert over at den lineære oppbyggingen av (ord)bøker blir borte i alle andre publiseringsformer enn trykt bok. Leksikografen leverer nå materiale til databaser og andre former for elektronisk publisering samtidig med at materialet brukes til å lage trykt ordbok. I stadig flere tilfeller blir nå trykt ordbok et "biprodukt" av et leksikografisk arbeid. Det setter nye og andre krav til både makrostruktur og mikrostruktur når "først" og "sist" i ordboka ikke lenger er relevante størrelser.

Også beskrivelsen av "Makrostruktur" (§ 22) bærer preg av det samme. Der er også alfabetet og alfabetisering drøftet. På europeisk og internasjonalt nivå pågår flere standardiseringsprosjekter som tar sikte på å rydde opp i noen av problemene. Ingen av disse prosjektene skal endre på særspåklige regler. Men det er behov for felles regler for en del diakritiske tegn, talltegn, skilletegn, spesialtegn, tegn fra fremmede alfabet, osv.

Beskrivelsen av **ord-for-ord-metoden** som "ingenting-før-noe-prinsippet" anvendte jeg for en tid siden på en vietnamesisk ordliste. Alle de sær-vietnamesiske reglene ble det selvsagt tatt behørig hensyn til. Likevel ble resultatet feil. Grunnen er at det ikke er tilstrekkelig å ta "hensyn til ordmellomrommene". En mer korrekt beskrivelse er at ord-for-ord-metoden tar i bruk flere sorteringsnøkler, én nøkkel per "ord". Implementeringen blir ganske annerledes, og resultatet blir annerledes der det er snakk om mange diakritiske tegn og spesialtegn.

Kapitlet om "Makrostruktur" avsluttes etter terminologens hjerte. Det fortelles at en "i gamle dager" slett ikke brukte alfabetisk oppstilling i ordbøker, men en systematisk oppstilling. NLO kaller dette **begrepsordbøker**, en term som nok ikke faller helt i smak hos terminologen.

Drøftingen av **definisjoner** er plassert under "Enspråklige allmennordbøker" (§ 26). Det er en litt merkelig plassering av dette viktige emnet, for definisjoner er selvsagt viktige elementer også i

andre ordbokstyper. En kunne godt tatt med mer om definisjoner og definisjonsfeil. Den terminologiske faglitteraturen byr på mange kilder.

Terminologen får en del av "sine" ord presentert i § 30 ("Typologi 2: avgrensede ordbøker"). **Fagordbøker** blir ganske kunstig delt i **ettfagsordbøker**, **delfagsordbøker** og **flerfagsordbøker**. En slik inndeling forutsetter at det går an å telle fag.

Stort sett er det samsvar mellom ord i halvfeit i innledningen og oppslagsord i ordboksdelen. Men noen feil går det jo an å finne. Under oppslaget **sirkeldefinisjon** vises det til § 26, hvor det står om definisjoner, men ikke om sirkeldefinisjoner. Motsatt: I § 35 vekkes nysgjerrigheten av den merkelige term "ordbokens **fullstendig tekst**". Slår en opp på F, blir en sendt videre til **dekondensert tekst** (uten at denne anmelderen ble særlig klokere på hvorfor dette er med).

Noen enkeltoppslag

Det som først og fremst slår meg når jeg går igjennom oppslagsordene, er at det er mange oppslag som kunne vært tatt ut uten at brukeren ville vært særlig skadelidende. Et knippe slike oppslagsord er: **angivelse** (kanskje betinget av at jeg ikke helt forstår hva som er ment); **asterisk** (som rett og slett er tegnet *, men så er også **komma** med); **bilde** (som for å berettige sin plass er forklart sånn stort sett som "bilde i en ordbok"); **brukerforskning** (som nok bør oppfattes som brukerforskning uavhengig av om det er ordbøker eller bilsetetrekk som blir brukt); **databelhandling** (er med uten forklaring, mens andre opplagte hjelpemidler, som "papir" og "blyant", ikke er med); **fet stil** og **halvfet stil** og **kursiv stil** og **normal stil** og **petit stil** (som ikke er med for å forklare hva det betyr); **forord** ("som mange andre bøker har også ordbøker oftest et forord"); **genuint formål** (som sånn stort sett er "formål"); **kommersiell ordbok** (som er en ordbok som noen kjøper); **tetthet** (som er "tetthet" også i ordbøker); **utelating** (som heller ikke tilfører noe nytt).

De fleste oppslagene er ellers nyttige, og de har sin klare plass i ordboka. For å pirke litt:

Litt merkelige er oppslag som **COBUILD-format** og **Duden-systemet**. Verken definisjoner eller termer gir særlig informasjon, og det synes som om kommentarteksten er den eneste grunnen til at oppslagene er med.

Oppslaget **feltkode** minner om tidligere tiders informasjonsbehandling. Derimot forsøker ikke NLO å rydde opp i de termino-

logiske problemene omkring SGML-basert "tagging", som er det som blir brukt nå.

Et typisk eksempel på "forvansking" i stedet for "forklaring" har en når **folkelig definisjon** er definert som "definisjon bygd på folkelig taksonomi". De fleste steder har NLO unngått slike problemer ved å sløyfe definisjonen. Det kan tross alt være en bedre løsning.

Under oppslaget **håndordbok** tas mål og vekt i bruk for å kategorisere ordbøker. Lommeordbøker kan være 18 cm høye, mens håndordbøker kan være 24 cm. Selvsagt påstår ikke NLO at dette er normgivende. Spørsmålet er bare om slike angivelser og betegnelser i det hele tatt er hensiktsmessige.

Det påstås å være forskjell på **kildespråk** og **utgangsspråk**, til tross for at de fleste språk har samme term. Det spesielle med **kildespråk** skal være at det er "utgangsspråket i en to- eller flerspråklig ordbok", noe som må gjøre **utgangsspråk** anvendelig også for enspråklige ordbøker. I og med at det også er med **kildespråksside** og **utgangsspråksside**, kan ikke mysteriet bero på en glipp.

Oppslaget **kulturspesifikt ord** berører et interessant emne. Kommentaren avsluttes med informasjon om at "metoden med å skape egne ekvivalenter er nå forkastet av de fleste leksikografer". Heldigvis bare av "de fleste", for når somalitalende i Norge skal omtale *folketrygdens grunnbeløp* på somali, trenger de selvsagt et ord på somali til det. Det er bedre at det står et forslag i ordboka enn at det ikke gjør det.

Flerspråklige parallelltekster er av særlig interesse for terminologer og oversettere. I NLO blir slike tekster til **latent fagordbok**.

Det er naturlig at det er en del oppslag som begynner med **ordbok-** i NLO. Mange av oppslagene på de åtte sidene er likevel heller unødvendige. Rett nok mangler både "ordboks-blyant" og "ordboks-forlag", men mange andre foreteelser som også kan innbefatte ordbøker, er med uten at en alltid forstår hvorfor.

I oppslaget **ordliste** er det med en kommentar om at "i terminografi brukes termen ordliste, men da vanligvis om en alfabetisk eller systematisk ordnet fortegnelse over termene på et visst fagområde, med utførlige begrepsdefinisjoner og forklaringer". For svensk *ordlista* er det korrekt. På norsk er dette neppe korrekt. Og engelsk *word list* brukes aldri i denne betydning.

Det er ikke noe oppslag på "språkkode" eller "språksymbol". Hadde det vært det, ville jeg ha bemerket at de benyttede symbolene for dansk (da), finsk (fi), islandsk (is), svensk (sv), engelsk (en) og fransk (fr) er i samsvar med internasjonal standard og slik de stort sett benyttes også i terminologiske ordbøker ellers. Derimot har tysk fått symbolet "ty", mens "de" er det standardiserte symbolet. For norsk er det foreløpig

bare ett symbol (no) i den internasjonale standarden. Det arbeides med å få med symboler for bokmål og nynorsk.

Behandling av terminologitermer

Det er med mange termer av spesiell interesse for terminologer. Nordterms *Terminologins terminologi* (1989) er en av kildene til NLO. Flere andre skrifter fra Nordterm er også referert. Derimot ser det ikke ut til at ISO 1087 (*Terminology – Vocabulary*) er benyttet.

avterminologisering og **terminologisering** behandles som i den terminologiske litteraturen.

begrep, **begrepsrelasjon** og **begrepssystem** er med i en form som passer bra ut fra terminologisk teori. Derimot er kanskje **begrepsordbok** ikke helt som terminologen ønsker seg. Også **generisk begrepsrelasjon** og **partitiv begrepsrelasjon** er med.

fagterm er den termen NLO bruker for **term**. Det er vanskelig å se at det er en fordel.

referent er behandlet stort sett nøyaktig som en terminolog ville gjort det.

termbank og **termfil** er greie oppslag, selv om det siste kanskje ikke er nødvendig.

terminograf, **terminografi**, **terminolog** og **terminologi** er med i sine "terminologiske betydninger". Det samme gjelder **terminologisk database**, **terminologisk ordbok** og **termpost**.

Det er imidlertid litt uklart hvorfor **terminologisk glossar** er med som eget oppslag.

Avslutning

NLO definerer termen **ordbokskritikk**, og det skulle derfor være en grei sak å anvende denne definisjonen for å anmelde ordboka. Det var kanskje ikke *helt* enkelt å gjennomføre i praksis.

NLO er en nyttig ordbok. Den hadde vært enda nyttigere dersom den bevisst hadde knyttet sammen de "terminologiske" og de "leksikografiske" skolene. Den kunne også ha tjent på mer spesifikk utnyttelse av terminologiske metoder, og begrepssammenhengene kunne godt vært vist i grafisk form eller i tabellform.

Terminologimiljøene er i ferd med å gjennomgå sin terminologi for tiden. Også de bør se nøye på forholdet til NLO. Kanskje det kan

etableres en felles terminologi for hele ordboksfaget en gang i framtiden.